

7. Нарадько А. В. Благотворительность в развитии образования в Украине : (вторая половина XIX - начала XX веков) : автореф. дис. на соискание науч. степени кандидата ист. наук : спец. 07.00.01. «История Украины» / А. В. Нарадько. – Полтава, 2002. – 25 с.
8. Савочка А. Н. Благотворительность в Таврической губернии (1802-1920) / Под ред. А. А. Непомнящего ; Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского. – Симферополь, 2012. – 320 с. – (Серия: «Библиография крымоведения» ; Вып. 16).
9. Савочка А. Н. Благотворительные заведения Симферополя XIX - начала XX века / А. Н. Савочка // Историческое наследие Крыма. – 2007. – №18. – С. 150–156.
10. Савочка А. Н. Становление и развитие общественных благотворительных организаций в Ялтинском уезде : вторая половина XIX - начало XX века / А. Н. Савочка // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Сер. «Исторические науки». – 2010. – Т. 23 (62), № 1 : спецвыпуск «История Украины». – С. 155–167.
11. Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем в тридцати томах. Сочинения : в 18 т. Т.17. – М., 1980. – 523 с.

Русавська В.А.

УДК 392.72 +17.035.3(477)

ГОСТИННІСТЬ ЯК РИСА НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ УКРАЇНЦІВ

***Анотація.** В статті розглядаються особливості характеру українців в контексті гостинності, специфіка якої була зумовлена складовими його ментальності, серед яких головними є специфіка селянського світосприйняття, соціальна психологія селян, правова свідомість, релігійні погляди.*

***Ключові слова:** українці, гостинність, ознаки національного характеру, ментальність, свідомість, індивідуалізм, релігійність.*

***Аннотация.** В статье рассматриваются особенности характера украинцев в контексте гостеприимства, специфика которого была обусловлена составляющими его ментальности, среди которых главными являются специфика крестьянского мировосприятия, социальная психология крестьян, правовое сознание, религиозные взгляды.*

***Ключевые слова:** украинцы, гостеприимство, признаки национального характера, ментальность, сознание, индивидуализм, религиозность.*

***Summary.** In the article it is considered the peculiarities of the Ukrainians nature within a context of hospitality. Its specificity was determined by elements of mentality among which the main one is a specificity of rural world perception, social psychology of countrymen, their legal consciousness and religious commitment.*

The hospitality of Ukrainian people has been establishing during a long phase of history and had an effect on formation of national character.

The national character in its turn reflects deep structures of psychology both personal and national which determine the way of world perception, practical attitude to society, themselves and nature.

That's why the main character features of the Ukrainians during the whole history have been affected by natural and socio-political factors, by Ukrainian material culture the background of which is a household activity. The hospitality is presented as a result of socio-cultural processes during a long phase of history, a reflection of national character, moral and ethical values, lifestyle and type of behavior.

Whereas the hospitality as the embodiment of personal forms of social being and world imaging is one of the structural elements of national mentality which is a complex of psychical, intellectual, religious, sensuous and other peculiarities of thinking which are detected in culture, language and behavior, then the peculiarities of Ukrainian character are represented in it.

***Keywords:** the Ukrainians, hospitality, features of national character, mentality, consciousness, individualism, religiousness.*

Актуальність. В сучасному світі в аспекті кризи національної ідентичності спостерігається підвищення суспільного інтересу до історії, духовного життя, прагнення осмислити власне минуле, зрозуміти сенс актуального буття і віднайти орієнтири на майбутнє. Саме тому назріла потреба зосередити увагу на аналізі явищ, які відтворюють спектр відносин, пов'язаних з буттям української спільноти, що в свою чергу потребує рефлексії щодо її історії, матеріальних і духовних набутків. Це дасть змогу глибше виявити ознаки і специфіку національного характеру, національної своєрідності, особливості національної самосвідомості, шляхи самоідентифікації української нації. В такому контексті значне місце належить гостинності, як досить стійкому утворенню, що змінюється дуже повільно і непомітно для її носіїв і стає однією з рис національного характеру, в тому числі і українців.

Крім того, на сучасному етапі гострою стала проблема співвідношення між національним і глобальним, яке в свою чергу має декілька аспектів: співвідношення між глобальним і глокальним; глобальним, глокальним та національним; між інтеграційними та дезінтеграційними, гомогенними та гетерогенними тенденціями. Все це призводить до певної деформації національного, актуалізує проблему його адаптації до глобальних умов соціокультурного буття. В той же час національне в умовах глобалізації набуває нових форм, які не тільки трансформують духовно-ментальні риси того чи іншого народу, а й докорінно змінюють спосіб його життя.

Особливу роль у збереженні і відтворенні національного відіграє гостинність, яка уособлює не тільки матеріальні, а й духовні цінності нації та є одним із чинників формування національної ідентичності. Оскільки забезпечує збереження і трансляцію соціально-побутових зразків поведінки, демонструє наявність колективної пам'яті, представленої традиціями гостинності.

Гостинність, як мірило соціальної поведінки, обумовлена не тільки і навіть не стільки зовнішніми обставинами (економічними і політичними факторами, суспільними відносинами і т.ін.), скільки закріпленою в свідомості людини картиною світу, заданою традиціями, вихованням, релігійними віруваннями, всією суспільною практикою людини. В першу чергу це стосується народного світогляду, як особливого способу бачення світу, комплексу уявлень народу про себе і про своє місце у світі, що орієнтує, спрямовує і організовує його діяльність у кожен історичну епоху, відображає і втілює потреби та інтереси конкретного етносу і закладає основи його гостинності.

Гостинність українського народу складалася протягом тривалого історичного періоду і впливала на формування національного характеру, визначала моральні цінності, спосіб життя, тип поведінки. В той же час, гостинність, виступаючи уособленням особистісних форм народного буття і відображення світу, є одним із структурних елементів ментальності народу як сукупності психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних та інших особливостей мислення певної людської спільності, соціальної групи чи окремого індивіда, що виявляються в культурі, мові, поведінці і т.ін. Що дає підстави розглядати гостинність в культурологічному аспекті в її співвіднесенні з національним характером.

Ця проблема в ракурсі етнографічних досліджень постає вже в XIX ст. Так, Я.Маркович в своїх «Записках о Малороссии, ее жителях и произведениях» поряд з історичним та географічним описом Малоросії помістив всебічну характеристику українців щодо їх походження, мови, вдачі та специфіки характеру і гостинності. Автор, торкаючись духовної складової зауважує, що «дух людини є дзеркало оточуючих його предметів, мініатюрний портрет країни, де він заснував своє житло» [16, с. 54].

Етнограф, історик М.А. Маркевич в праці «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян», виданій у Києві в 1860р., описує міфологію, календарні свята, звичаї і обряди сімейного циклу, повсякденний побут, національну кухню українського народу. Вчений звертає увагу на таку рису українського характеру, пов'язану з святковою гостинністю, як хлібосолюство: «Нарешті настав Великдень! Тут то виявляється цілком українське хлібосолюство» [20, с. 5].

Автори восьмого тому Повного географічного опису Російської імперії «Россия. Полное географическое описание нашего отечества» під ред. В.П. Семенова підкреслюють поетичну натуру малороса та розглядають особливості її прояву в різних видах гостинності. При цьому наголошується, що «у сфері поетичної творчості малоросійський народ має мало собі подібних. Його багата поетична натура виявилась у великій кількості дум, побутових та обрядових пісень, прислів'їв, легенд» [26, с. 121].

Я. Головацький, професор «руської» мови і літератури Львівського університету, автор «Граматики русского языка», член товариства «Галицько-руська матиця», заснованого у 1848 р., здійснюючи дослідження культури й побуту українського народу, подорожуючи по Галичині 1832р., зазначає, що повсякденний спосіб життя українців визначає їх характер: «Тухольці (місцеві горяни із села Тухля, відоме сплавом лісу річкою Опор) - найсміливіші й найспритніші плотарі... мусить кожний господар тричі на рік сплавляти панові дерево або дошки аж до Дністра» [10, с. 53-54].

О. Афанасьєв-Чубинський в нарисах «Поездка в Южную Россию», змальовуючи свою подорож по Дніпру в 60-х роках XIX ст., пов'язує характер українських селян з особливостями побуту, специфікою повсякденного життя, сприятливим кліматом і відзначає гостинність та привітність селян, як характерну рису малоросійського народу: «Малоросс простодушний, гостинний... але що він далеко не простий, - підтвердять всі, кому хоч як-небудь знайома Малоросія» [2, 24].

Важливе значення для дослідження гостинності, в якій уособлюють позитивні риси характеру українців, мають матеріали «Етнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (1869-1870), діяльність якої охопила значну частину території України і здійснювалась під керівництвом видатного українського вченого-народознавця П.П. Чубинського, оскільки виявляють локальні різновиди традиційного способу життя українців, їх гостинності [31].

При цьому Чубинський П.П. розглядав побут як явище, що відображає етнічну історію народу, його етнокультурні зв'язки. В зібранні матеріалів експедиції містяться відомості про звичаї та обряди, народну творчість, матеріальну культуру українців, а також про традиції гостинності, які пов'язуються з особливостями національного характеру. Автор стверджує: «українці мають велику силу волі, завдяки якій вони зберегли свою мову, відстояли релігію» [31, с. 356].

Український філософ Д. Чижевський в своїй праці «Нариси з історії філософії на Україні», аналізуючи специфіку національного характеру українців, до його позитивних рис відносить і гостинність [36].

Український вчений-історик, етнолог А. Пономарьов в роботі «Традиції культури поведінки» розглядає етнічні стереотипи українців як систему поглядів, що визначала своєрідність національного характеру, моральних цінностей, способу життя, типу поведінки, гостинності, - усього того, що виражається узагальненим поняттям «українство» [25, с. 153-154].

Проте у згаданих, як і в інших публікаціях з означеної проблематики, недостатньо акцентується увага на гостинності, як одній з рис національного характеру українців, їх важливої складової ментальності українського народу.

Саме тому мета статті - розглянути гостинність як рису національного характеру українців, виявити її репрезентацію в різних формах гостинності українського народу.

Гостинність як специфічний спосіб сприйняття, розуміння і відображення внутрішнього світу людини, її способу мислення, загальна налаштованість щодо іншої людини, групи, народу, нації в цілому, формується під впливом багатовікових культурно-історичних, природно-кліматичних, соціально - політичних та геокультурних чинників.

Гостинність нації, народу, окремої людини виявляється в життєвих настроях, національному характері, темпераменті, у формах взаємин між людьми, в тому, що в сучасній науці означається поняттям ментальності.

Введення в науковий обіг концепту «ментальність», як і зміна парадигми історичних досліджень, перехід від вивчення макроісторії до мікроісторії пов'язані із діяльністю французької школи «Анналів». Вчені, досліджуючи ментальність через такі феномени, як ставлення людини до іншого, з'ясували особливості світосприйняття, виявляли специфіку зв'язків між людьми в структурі мікросоціуму. Що дозволило одному із представників цієї школи, французькому вченому Ж. Дюбі, розглядати ментальність, як сукупність символів і образів, які відображають уявлення певного етносу про навколишній світ та його місце у світі, що, в свою чергу, зумовлюють мотиви поведінки та вчинків людей [8, с. 52]. І тому на рівні мікроісторичного процесу, як повсякденного перебігу життя людей, саме їх національний характер, ментальність відіграють вирішальну роль.

Під поняттям «менталітет», «ментальність», - (лат. mens), (франц. mentalite), (нім. mentalitat), сьогодні розуміють образ мислення, загальну духовну налаштованість людини або групи, комплекс основних уявлень про навколишній світ, стійкі структури глибинного рівня колективної та індивідуальної свідомості й підсвідомості, те спільне, яке лежить в основі свідомого і підсвідомого, логічного та емоційного і визначає прагнення, нахили, орієнтири людей, у яких виявляється національний характер, властивий свідомості людей тієї чи іншої епохи. Ментальність - це і склад розуму, сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних і ін. особливостей мислення народу, соціальної групи або індивіда, що проявляються в культурі, мові, поведінці і т.ін. [35, с. 263; 30, с. 397].

Хоч, як зазначає вітчизняна дослідниця Н. Яковенко: «Ментальність – це складне поняття, якому важко дати строгі означення» [37, с. 206].

Національний характер, як специфічне поєднання стійких особистісних рис конкретного етносу та домінуючих в певному суспільстві цінностей і установок, є складовою ментальності як інтегральної характеристики психологічних, політичних, релігійних та інших особливостей людей, які належать до певної культури. Як цілісне духовне утворення, що складається протягом століть, ментальність є своєрідним «кодом нації» [15, с. 202].

Гостинність українців, як риса національного характеру, пов'язана з особливостями культурно-історичного розвитку різних етнічних складових українських земель, що зумовило їх локально - територіальну специфіку поєднану спільними етносоціальними ознаками, природними умовами та етнокультурними контактами. Становлення національного характеру також відбувалося в достатньо складних умовах і тісному взаємозв'язку життєвого простору українців з іншими етносами. Так, на північному сході українці взаємодіяли з білорусами та росіянами, а на заході взаємозв'язки були значно складнішими: українці спілкувалися зі словаками, поляками, чехами, німцями, угорцями, румунами, циганами і ін. На півдні України, в причорноморських степових районах проживали греки, болгари, серби, гагаузи, татари та ін. Що дало підстави українському історикові Н.Яковенко відносити територію України до так званого Великого кордону - культурного пограниччя між різними цивілізаціями [38, с. 25]. Варто зазначити, що в цьому питанні на таку особливість територіального простору звертав увагу ще В. Кубійович [5].

Особливості культурно-історичного розвитку українського етносу значною мірою зумовлені не лише його географічним розташуванням та модусами взаємодії з населенням суміжних територій, але й прагненням розширити ареал власного проживання. Все це впливало на формування характеру українського народу, а відтак і на специфіку української гостинності.

Гостинність кожного народу неповторна за своєю сутністю і набуває різних форм, в той же час гостинність є загальнолюдським явищем, особливим культурно-історичним феноменом, оскільки, де б вона не формувалася, розвивалася, завжди відображала думки і почуття людини. «Інститут гостинності існував у схожій формі у самих різних народів світу: у стародавніх германців і євреїв, у австралійців і арабів, індійців і народів Півночі. Вважаючи збіги в ритуалі прийому, подібність інших ритуалів гостинності у народів, історично і географічно віддалених один від одного, не є випадковістю: це свідчення стійкості якихось глибинних структур ритуалу, його семантичних мотивацій» [3, с. 113]. В той же час у кожному просторовому локалі зберігалась етнічна (а згодом - національна) самотність вияву гостинності.

Гостинність певного етносу забезпечується системою традицій, які проявляються у звичаях, ритуалах і обрядах, що, як правило, постають у вигляді усталених моральних спонукань, звичок. Тому в гостинності кожного народу поєднується власний досвід, а запозичення від інших народів, втрачаючи чужі властивості, набувають нових народних рис та знаходять своє відображення у народних звичаях, обрядах, традиціях, нормах моралі тощо.

Саме тому українська гостинність, хоч і має, з одного боку, глибинні витоки спільні для всіх східних слов'ян, але з іншого - вирізнялась особливою гуманністю, що безпосередньо вплинуло на національний характер українця.

В процесі культурно-історичного розвитку в українському етносі модифікуються два архетипи ментальності: землеробський (селянський) і козацький, які визначили своєрідність національного характеру українців [7, с. 169].

З огляду на те, що коріння українства, сягає, як засвідчують наукові розвідки, прадавньої індоевропейської культури, тому найглибинніші основи українського національного характеру закладені, безперечно, землеробством: «Ще з часів трипільської культури почало формуватись притаманне українцям особливо дбайливе і добротне ставлення до землі, тому любов до землі є однією з характерних рис українського народу» [14, с. 80].

Специфіка характеру українства, як селянської спільноти перетворила землю на одну з найбільших цінностей українського народу: «селянська сутність українця виявлялася... в одному напрямку - землеробському» [7, с. 169].

Щодо характеру селянина у взаємовідносинах між ним і землею, об'єктивні і глибокі судження висловлює В.Кубійович: «Із усіх шарів суспільності селянин найбільше тривкий елемент, він найбільше зв'язаний із землею і природою, він найбільше дорожить рідною землею, боронить її, він нелегко її покидає. Із взаємовідносин між ним і природою витворилася багата українська народня культура» [5, с. 358].

Розвиток культури наших предків, переважно як землеробської, визначало усю систему їх світосприймання, культурних пріоритетів та соціальної організації. А землеробська сутність національного характеру українців набула втілення і в їх гостинності, в тому, що Бог зліпив чоловіка із землі, а жінку - з тіста, в особливо розвиненому культі хліба, що є символом гостинності [7, с. 170; 1].

Любов до рідної природи, шанобливе ставлення українців до землі, її фактичне обоження, на діяльністному рівні виявилось в їх надзвичайній працелюбності й працездатності. Для українського селянина прагматика й індивідуаліста праця на землі, вкоріненість в неї були не просто способом господарювання, а й способом покращення його матеріального життя, навколишнього середовища: «...це моральний і добре вихований нарід; українські селяни - найкращі хлібороби ...» [27, с. 161].

Таким чином, національний характер українців визначала повага до селянської праці, які і не могли собі уявити більш почесної для богів діяльності, ніж ця - «Сам Господь за плужком ходить, Пресвята Діва їстоньки носить» [19].

Як відзначає Д. Чижевський, «народній характер вибирав для себе ті форми буття природи, що якраз відповідали його естеству». До такої форми буття, крім землі, філософ відносить ще й степ. «Степ, - як писав Д. Чижевський, - будучи головним носителем величності, пробуджував те почуття безмежно-могутнього, або безмежно-великого, що викликають море, ліси і гори, приймає також специфічну форму і у степу, що сполучає широту і розмах краєвиду з буйним розквітом життя природи; естетичне і релігійне почуття і філософічна свідомість однаково прокидаються на ґрунті степового ландшафту» [36, с. 17].

Степ стає основою, сприятливим середовищем для розвитку таких ознак національного характеру українців, як волелюбність, демократизм і мужність, що в першу чергу знайшли яскравий вираз в козацтві» [36, с. 17-23].

Крім того, козацьку складову ментальності українців, на відміну від землеробської, пронизувала ідея дороги, що уособлювала мужність чоловіків, їх звитягу і силу. Архетип козака-героя, уособлював святий Юрій відомий з українських дум, історичних пісень і легенд. У християнському іконописі святий Юрій зображався лицарем на білому коні зі списом, який боровся проти зла [33].

Формування національного характеру українців відбувалось на ґрунті поєднання давньо-язичницьких та християнських уявлень і вірувань, переказів та апокрифічних сказань, що знайшло відображення в гостинності українського народу. Так Митрополит Іларіон (І.І. Огієнко) у своїй праці «Дохристиянські вірування українського народу» при розкритті значення язичницького періоду у формуванні традицій гостинності зауважує, що ця остання стає невід'ємною складовою способу життя українців, частиною їх світосприйняття та своєрідною ознакою їх національного характеру. Глибоко укорінена в свідомості, пізніше вона була лише відкоригована православ'ям, набувши при цьому морально-релігійної спрямованості [9, с. 350].

«Християнство, - як зазначає Ю. Миролубов, - не порушило вірувань, оскільки з самого початку язичники-селяни були гостинними, дружніми, самовідданими людьми, любов до ближнього була основою їх повсякденного життя. Вони вірували в Трійцю і Спасителя (рятівника) Бога-Огнебога, зберегли звичку не так просити у Бога, як славити його (Мед, Брага, Сусло)» [18, с. 301].

В той же час, з прийняттям християнства старі язичницькі форми гостинності зазнали відповідних трансформацій, наповнившись новим змістом, як цього вимагали приписи нової віри. Так, традиція гостинності, пов'язана з частуванням гостя, подорожнього, сягаючи корінням в дохристиянський період, набуває ще й особливого релігійно-морального забарвлення і стає ознакою національного характеру: «Гостинність, патріотизм та набожність є відмінні риси народу цього....Взагалі малоросіяни мають добрі схильності. Вони добронравні, простодушні, горді, шанобливі...» [21, с. 199].

Геополітичне становище українських земель, їх розташування між Сходом і Заходом і зумовило двоїстість українського національного характеру, поєднання індивідуалізму, характерного для західної орієнтації, і східної чуттєвості та емоційності. Ця двоїстість виявляється у великій амплітуді чуттєвого життя українців: від любові до ненависті, від ейфорії до розпачу [23, с. 334-335].

Землеробський і козацький архетипи ментальності, також зумовили протиріччя національного характеру, специфічність «душі українців», її амбівалентність, що виявилось в опозиції: «оселя - дорога», «мир - війна», «жінка - чоловік», «стабільність - мобільність» [24]. Хоча в історії українського народу ці дві складові національного характеру існували паралельно і на різних етапах культурно - історичного розвитку жоден з них так і не став домінуючим.

«Малоросійський народ, тихий, добрий й надзвичайно домовитий, різко відмінний від свого північного співбрата типом, мовою, одягом, характером й звичаями, і якщо поступається останньому в промисловості, то переважає в зручностях домашнього життя, маючи для цього всі засоби, що надаються благодійним кліматом» [2, с. 7].

Варто зауважити, що на перших етапах формування українського характеру, природні фактори відігравали вирішальну роль, то в подальшому на перший план висувуються фактори соціальні. Тому на

національний характер впливає накопичений соціальний досвід поколінь, що стає основою поведінки людей, яка виходить за межі досвіду окремого індивіда, залученого до цього процесу, а включає досвід етнічної спільноти і передбачає адаптацію індивіда до цього процесу та її модифікацію на основі усвідомлення попереднього досвіду.

Однією з глибинних психологічних характеристик, властивих всім слов'янським народам є емоційність, як домінування емоційно-почуттєвого переживання над холодною розсудливістю: «Безумовною рисою психічного укладу українця є - емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм» [36, с. 17].

Адже, як вважав Г.С. Сковорода, внутрішній стан українців, вся глибина світу досягається не раціональним шляхом, а через одкровення і натхнення, що свідчить про домінування в українській ментальності емоційності і чуттєвості [28]. А сильно розвинута сфера емоцій активізує у людині почуття гуманності такі, як жаль до нещасних і бідних, співчуття.

Найяскравіше ці риси виявляються в українському народному побуті, ритуалах та обрядах гостинності, що виступають у ролі моральних приписів, народної мудрості і уособленням системи ціннісних орієнтацій. Так, запрошення до столу, завжди надавало господарю виявити свої емоції та бажання пригостити гостя і зробити це якнайкраще: «Коли гість увійде до хати при їді, його конче запрошують до столу. Просимо до столу! Звичаєвий закон наказує гостити гостя, чим хата багата» [9, с. 351].

Високий рівень усвідомлення особистої свободи українців, що набув найвищих проявів в часи вільного козацького життя і який не знищило кріпацтво, стало основою такої ознаки українського характеру, як індивідуалізм. Варто зазначити, що індивідуалізм характерний як для селян, так і для козаків. І тому він характеризує глибинну рису національного характеру українського народу, традицію осмислення якої започаткував М. Костомаров: «...поряд з іншими ознаками українців і великоросів є те, що у ментальності росіян панує загальність (бог і цар) над особистістю, а українець вище цінує окрему людину, ніж загаль» [12, с. 47].

Крім того, що малорос високо цінує свою особистість, він ще понад усе цінує волю і «...ця ідея особистості створила любов до волі, що виразилося в козацтві, у цьому демократичному лицарстві. Однак, розвинута надмірно, вона лишила Малоросів здатності до об'єднання» [31, с. 348-350].

Індивідуалізм українців, їх відокремленість знайшли відображення в побуті. Звідси випливало тяжіння до самостійного ведення господарства, бережливого ставлення до свого майна, небажання позичати необхідне в чужих: "Взагалі малорос не легко розстається зі своїми звичаями або запозичує чуже. "Лучше свое латане, ніж чуже хапане" [26, с. 110].

Властивий українському національному характерові індивідуалізм, поєднувався з ідеєю рівності, повагою до окремого індивіда і його свободи. І хоча ознаки індивідуалізму, як самостійна турбота про особистий матеріальний добробут, про оберіг власної духовності переважали в національному характері, ментальності українця і навіть поглибилися у зв'язку з розвитком товарно-грошових відносин, однак при цьому не втрачались традиції трудової взаємодопомоги.

Спільна праця сприяла реалізації працьовитості, хисту, витривалості, тобто саме тих рис, що цінувалися селянами. Цю рису українського характеру, яка виявлялась під час сусідської трудової взаємодопомоги, характеризує П.П. Чубинський, наголошуючи ще й на таких рисах особистості українця, як: «схильність до гуртового спілкування, добродійність, гостинність» [31, с. 356].

Землеробська культура, залишки матріархату в родинних відносинах зумовили активну, пріоритетну роль жінки. Внаслідок цього соціальні норми, ідеали, система моральних цінностей українців формувалися під домінуючим впливом жінки. Тому головне, що вирізняє українців, на думку вчених, з-поміж багатьох інших, у тому числі слов'янських народів, - це пріоритет жінки перед чоловіком: «Взагалі погляд Малоросів на дружин доволі симпатичний. Дружина - порадниця, вірний друг, помічниця; її допомога є втіхою в печальних обставинах» [31, с. 353].

Перевага жіночого компоненту в психічній структурі українця визначає характер його уявлень про своє місце у світі. Через численні реалії буття народу простежується благородство, краса слова і серця жінки-українки, яка поряд із чоловіком, разом з дітьми творить духовний світ.

Жінка-мати із своєю ніжністю, любов'ю й сердечністю була найтісніше пов'язана з дитиною. Завдяки такому розумінню ролі жінки серед українців виник і утвердився погляд на сім'ю і рід як на святиню, а на виховання дітей - як на першорядний обов'язок батьків.

Ставлення до жінки в українському суспільстві, визнання її особливої ролі як господарки і виховательки в родині, також сприяло посиленню таких позитивних рис національного характеру, як працьовитість, гостинність, душевність, доброзичливість.

Українська сім'я уособлювала любов та добро, пошану до батьків і старших. Дитину змалку вчили «віддавати чолом» (цілувати в руку) родичам і знайомим. Виявом пошани до старших було звертання на «ви» як до незнайомих, так і до батьків. «Українська родина - це світлиця побутової культури, пошани до рідної мови, народних звичаїв, традицій, свят, обрядів, символів, шанування та гостинності до людей» [29, с. 3]. «Діти в батьків були в повній покорі, яка тягнулася так далеко, що ні літа, ні звання не звільняли від оного; це, по смерті народжених, відносилось до старших родичів. Молоді люди були зобов'язані пошаною всім взагалі старим» [4, с. 85].

«Гостинність та дооброзичливість, - як пише П. Чубинський, - сильно розвинуті у Малоросів, і гостей вони приймають привітно, ласкаво припрошуючи. Для дорогого гостя Малорос не пошкодує нічого, і це не з пихатості, а як би по етичному обов'язку» [31, с. 356].

Поширене серед українців вітання, як форма доброзичливості мало глибокий смисл, вплетений у канву давніх вірувань та світоглядних уявлень українців, співвідносячись з особливостями їхнього національного

характеру. Вітання здійснювалось за допомогою потиску рук (рукостискання у чоловіків та обміном поцілунками у жінок) і супроводжувалося вербальними формулами на зразок «Добрий день» («Добрий ранок», «Добрий вечір») чи «День добрий» [34, с. 242].

Рукостискання належить до одного із засобів фізичних контактів, регламентованих етнічними стандартами і нормами звичаєвого права. Згідно із світоглядними уявленнями українців, будь-яке фізичне доторкання (чи то потиск рук, поплескування по плечу або погладження по голові) пов'язане з вірою в його магічну силу - здатність передавати як позитивні, так і негативні дії. Виходячи з цього, регламентувались і самі доторкання, і норми відстані між тими, хто контактував. Якщо це був родич або добре знайома людина, від якої не сподівалися небезпеки, дозволявся не просто потиск руки, а й інтимне доторкання - поцілунок. «Здатність матеріального передавання, - писав один з дослідників цього явища Е.Краулей, - і надає такого важливого значення доторканню, і за прагненням уникнути дотику, і за бажанням контакту криється визнання можливості передавання властивостей як природи, так і людей, і духів» [13].

Ще однією поширеною формою доброзичливості, відомою з часів Київської Русі, було шанування. Так, київський князь Володимир Мономах у своєму «Повчанні» висловлює таку настанову: «А найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов, чи простий чоловік, чи знатний, чи посол. Якщо не можете [пошанувати його] дарами, то їжею і питвом: бо вони мимоходом прославлять чоловіка по всіх краях або добрим, або злим» [22, с. 363].

В гостинності, як зауважує Я. Головацький, розкриваються такі риси характеру українця, як привітність, щирість: «Кожний господар намагається якнайкраще прийняти гостя» [6, с. 80]. Окрім цього вчений-етнограф відзначає звичай пошанувати гостя, як одну з головних ознак гостинності «тутешнього українця», який «...почастує усім, що найліпшого має вдома («чим хата багата, тим рада»), але плати не візьме навіть найбідніший» [6, с. 67].

В національному характері українців з великою силою і багатогранністю виявляється розум, викристалізовується національна історія, суспільний устрій, побутова культура, світогляд. Як зазначає з цього приводу Д.Чижевський: «Розум править, кермує, панує, що в житті лише те має сенс, що можна зрозуміти і обґрунтувати розумом. Припис розуму тільки відкриває перспективу якихось вчинків, яких ще немає, але яких ми можемо чекати...» [36, с. 177]. Практичний розум, здоровий глузд, раціональність мислення, кмітливість, поміркованість, також є ознаки характеру українського селянина: «...Малоросійський характер розсудливий. В ньому переважає спокій, стриманість, холодність, здатність обдумати, зважити...Думки малороса часто перевищують його побут і освіту», - зазначав В.Милорадович [17, с. 307].

Терпимість повною мірою відображає здатність українців стійко і терпляче переносити якісь незручності, наприклад, матеріальні нестатки. На це звертає увагу Я.Головацький у своїх в листах «Мандрівка по Галицькій та Угорській русі, до приятеля у Л.[ьвів]», де він описує скромний достаток галицького селянина, який своєму повсякденному побуті обходиться, чим має, «аби тільки мав сіль чи свій хліб... селянин, що живе далеко від міста, рідко заробляє гроші й мало дбає про них; усю увагу приділяє обробітку землі, доглядові за худобою, кіньми й вівцями, бджолами, а коли дещо зі своєї худоби продасть, то зароблені гроші сховає, а дома вдовольниться чим-небудь» [6, с. 50].

Окрім цього, характерна риса українців - чесність: «Можеш сміло позичити на слово без ніякого підпису тисячі - і будь певний, що у визначений строк або поверне гроші, або буде просити продовжити термін» [6, с. 80].

Характерний для українця лаконізм мовлення, ухиляння від прямої відповіді: «Спитайте, наприклад, селянина, що вкладає на фуру домашні вироби для продажу на ярмарку: чи поїде він на ярмарок? він неодмінно відповість вам: «Може й поїду» [2, с. 24].

Таким чином, національний характер відображає глибинні структури психіки, як особистісної, так і національної, що визначають спосіб сприйняття світу, практичне відношення до соціуму, самих себе і природи. Тому основні риси національного характеру українців впродовж всієї історії формувались під впливом природних чинників і соціально - політичних факторів, української матеріальної культури, підґрунтям якої була господарська діяльність. А гостинність постає як результат соціокультурних процесів впродовж тривалого історичного періоду, відображення національного характеру, моральних, естетичних цінностей, способу життя, типу поведінки. У традиції доброзичливості, що іманентно властива українському етносу і присутня на всіх етапах і в різних формах гостинності, особливо рельєфно проступає етнічна своєрідність: адже її основу становлять звички, стереотипи, що визначають національний характер.

Оскільки гостинність, виступаючи уособленням особистісних форм народного буття і відображення світу, є одним із структурних елементів ментальності народу як сукупності психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних та інших особливостей мислення, що виявляються в культурі, мові та поведінці, то в ній відображаються особливості українського характеру.

Джерела та література:

1. Апанович О. М. За плугом Господь іде : агрокультура українського селянства й козацтва в контексті ідей Сергія Подолинського та Володимира Вернадського / О. М. Апанович. – Б. м., 1999. – 26 с. – (Бібліотека часопису "Дзвін Севастополя").
2. Афанасьев-Чужбинский А. С. Поездка в Южную Россию. Ч. 1. Очерки Днепра / А. С. Афанасьев-Чужбинский. – 2-е изд. – С.Пб. : Изд. А. Ф. Базунова, 1863. – 468 с.
3. Байбуурин А. К. У истоков этикета: этногр. очерки / А. К. Байбуурин, А. Л. Топорков. – Ленинград : Наука, 1990. – 165 с.

4. Винский Г. С. Записки Григория Степановича Винского времен Екатерины II / Г. С. Винский // Русский архив. – М., 1877. – Кн. 1, вып. 1. – С. 76–123.
5. Географія українських і сумежних земель. Т. 1. Загальна географія / опрац. і зред. В. Кубійович. – Факс. перевид. 1938 р. – К. : Обереги, 2005. – 528 с. : іл. – (Бібліотека українського раритету).
6. Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. / Яків Головацький // Жовтень. – 1976. – № 6. – С. 49–94.
7. Гримич М. А. Два виміри національного образу / М. А. Гримич // Українці : іст.-етногр. моногр. – Опішне : Укр. народознав., 1999. – Кн. 2. – С. 169–176.
8. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года / Ж. Дюби // Одиссей. Человек в истории. – М. : Наука, 1991. – С. 48–60.
9. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. моногр. / митрополит Іларіон. – 2-е вид. – К. : Обереги, 1992. – 424 с.
10. Історія українського козацтва. У 2 т. Т. 1: нариси. – К. : Вид. дім "Києво-Могилян. акад.", 2006. – 800 с.
11. Історія українського селянства. У 2 т. Т. 1: нариси. – К. : Наук. думка, 2006. – 632 с.
12. Костомаров Н. И. Домашняя жизнь и нравы великорусского народа : утварь, одежда, пища и питье, здоровье и болезни, нравы, обряды, прием гостей / Н. И. Костомаров. – М. : Экономика, 1993. – 399 с.
13. Краулей Э. Мистическая роза / Э. Краулей. – С.Пб., 1905. – 486 с.
14. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – К. : Зодіак-ЕКО, 1995. – 368 с.
15. Людина в сфері гуманітарного пізнання. – К. : Укр. центр духов. культури, 1998. – 408 с.
16. Маркович Я. Записки о Малоросии, ее жителях и произведениях. Ч. 1 / Я. Маркович. – С.Пб., 1798. – 98 с.
17. Милорадович В. П. Життьє-бытьє лубенского крестьянина / В. П. Милорадович // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К. : Либідь, 1991. – С. 170–341.
18. Миролубов Ю. Русский языческий фольклор: очерки быта и нравов / Юрий Миролубов. – М. : Беловодье, 1995. – 320 с.
19. Мирошниченко П. Я. Культура русского и украинского крестьянства конца эпохи феодализма (1760–1861 гг.) / П. Я. Мирошниченко. – Донецк : ДонГИИИ, 1999. – 243 с.
20. Обычай, поверья, кухня и напитки малороссиян / сост. М. А. Маркевич. – Репр. воспр. изд. 1860 г. – К. : Добровол. о-во любителей кн. УССР, 1991. – 174 с.
21. Описи Лівобережної України кінця XVIII - початку XIX ст. – К. : Наук. думка, 1997р. – 322 с.
22. Повесть врем'яних літ : літопис : (за Іпатським списком) / пер., післямова та комент. В. В. Яременка. – К. : Рад. письменник, 1990. – 558 с.
23. Політологічний енциклопедичний словник. – 2-е вид. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
24. Пономарьов А. Ф. Етнічність та етнічна історія України / А. Ф. Пономарьов. – К. : Либідь, 1996. – 272 с.
25. Пономарьов А. Ф. Традиції культури поведінки / А. Ф. Пономарьов // Українці : іст.-етногр. моногр. – Опішне : Укр. народознав., 1999. – Кн. 2. – С. 153–157.
26. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей. В 19 т. Т. 7. Малороссия : [Полтавская и Черниговская губ.] / сост. Б. Г. Карпов, А. Я. Пора-Леонovich, Ф. А. Виноградов [и др.]. – С.Пб.: Изд. А. Ф. Девриена, 1903. – 518 с. : ил.
27. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – К. : Довіра, 1992. – 256 с.
28. Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Г. С. Сковорода. – К. : Наук. думка, 1983. – 540 с.
29. Стельмахович М. Українська родина / М. Стельмахович. – К., 1995. – 32 с. – (Спецвипуск журналу "Корисні поради").
30. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубчинського. – Х. : Школа, 2006. – 832 с.
31. Труды этнографическо-статистической комиссии в Западно-Русский край. Юго-Западный отдел. Т. 7. Вып. 2 : материалы и исследования / собр. П. П. Чубинским. – С.Пб., 1877. – 602 с.
32. Украинцы / Рос. акад. наук. – М. : Наука, 2000. – 535 с. – (Народы и культуры ; кн. 3).
33. Українське народознавство / за ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Л. : Фенікс, 1994. – 608 с.
34. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис ; упоряд., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 2003. – 352 с.
35. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
36. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Вид-во "Орій" при УКСП "Кобза", 1992. – 230 с. – (Спадок).
37. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 375 с.
38. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – 2-е вид. – К. : Критика, 2005. – 584 с.